

Liisa Kunnas-Pusa

Tärvellyt ja kaaputetut – Kivikautiset irtolöydöt Jaakkiman pitäjästä ja kivikauden esineiden keräily 1800–1900-lukujen vaihteessa

*Skrapade och fördärvade – Lösfynd från stenåldern och insamling av
stenåldersfynd i Jakimvaara socken under sekelskiftet 1800–1900*

Under åren 1874–1950 samlades det in 245 stenåldersfynd från Jakimvaara socken i avträdde Karelen. Fynden deponerades i museisamlingar och består i huvudsak av olika slipade stenföremål, som yxor och mejslar. Föremålen var typiska för det här området. Den uppgift om fyndplats som finns bevarad är oftast bara byn där föremålet hittats. Då föremålen samlades in fanns ännu en livskraftig tro på att stenföremålen hade magiska krafter. Flera av föremålen har inristade symboler och bitar har knackats loss för att användas i magiska sammanhang. Då stenåldersmaterial används inom stenåldersforskning är det viktigt att beakta den sekundära användningen av stenåldersföremål och hur denna påverkat materialet och förekomsten av stenåldersfynd i samlingarna.

"...- ja sitä tietä saapi monikin arvokas kivi-esine joutua vihdoon arvottomaksi ja aivan tuntemattomaksikin – kansan hullunkurisen taika-uskoisuuden uhrina ja tutkivan tieteen korvaamattomaksi vahingoksi." (Pääkkönen 1898: 141).

Jaakkima on entinen Suomen kunta luovutetussa Karjalassa Laatokan luoteisrannikolla, jonka alueelta on talletettu 245 kivikautista irtolöytöä. Osa Jaakkiman kylistä irrottautui vuonna 1923 ja muodosti Lumivaaran pitäjän. Lahdenpohjan kylä, eli Jaakkiman kirkonkylä, puolestaan julistautui Lahdenpohjan kauppalaksi vuonna 1924. Myös näiltä alueilta saadut irtolöydöt on kuitenkin listattu Jaakkiman yhteyteen. Nykyään Jaakkiman alue kuuluu Karjalan Tasavaltaan, joka on osa Venäjää.¹

Kivikautiset irtolöydöt alueelta on kerätty pääasiassa vuosina 1874–1938. Irtolöydöt ovat tulleet museoon kahdessa erässä: suurin osa esineistä on talletettu museokokoelmiin Helsinkiin heti keräämisen tai löytämisen

jälkeen, mutta 81 kappaletta talletettiin alun perin Sortavalan museon kokoelmiin. Jälkimmäiset esineet evakuoitiin sodan aikana ja luettelointiin Kansallismuseon kokoelmiin päänumeron 22245 alle vuonna 1984. Lisäksi kahdeksan kiviesinettä on ollut Viipurin museon kokoelmissa² ja tuntematon määrä paikallisten koulujen ja muiden vastaavien tahojen hallussa. Esineluettelon tietojen mukaan ainakin Reuskulan kansakoululla kerrotaan olleen "kolme kivikautiselta ajalta olevaa taltan muotoista kiviesinettä", jotka olivat löytyneet koulun läheiseltä pellolta ja Jaakkiman Kirkonkylän kansakoululla oli niin ikään ollut "useita talttoja opettaja Linillä".

Tässä artikkelissa käydään aluksi läpi irtolöytöjen esinetyypit ja summittaiset löytöpaikat. Kyseiset esineet nimenomaan kivikautisina esineinä eivät kuitenkaan ole tutkimuksen keskiössä tällä kertaa, vaan painopiste on esineiden keräilytoiminnassa 1800–1900-lukujen vaihteessa, ja siihen vaikuttaneissa seikoissa. Esineet eivät yleensä

ole löytyneet keräämisen yhteydessä, vaan niitä on hankittu paikallisilta ihmisiltä, jotka puolestaan ovat saattaneet säilyttää useita sukupolvia sitten löytyneitä kivesineitä. Tämä on johtunut yleisesti tunnetusta tavasta kerätä ja säilyttää erityisesti hiottuja kivesineitä niiden oletettujen maagisten ominaisuuksien vuoksi. Tätä "ukonvaajoihin" liittyvää kansanperinnettä käsitellään artikkelissa mm. niiden useiden kertomusten kautta, joita aiheesta ovat kirjoittaneet Suomen Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaatteina muinaisjäännöksiä ja kansanperinnettä kartoittaneet henkilöt. Kivikautisten esineiden uusiokäyttö taikaesineinä on ollut merkittävä tekijä kivikauden esineiden keräilyn taustalla ennen ammattimaista muinaisesineiden keräilyn alkua. Jaakkiman irtolöydöissä niiden käytöstä taikaesineenä on selviä merkkejä, kuten niihin kaiverrettuja pentagrammeja.

Olen aiemmin käsitellyt Sortavalan irtolöytöjä (Kunnas 2011; 2012), joita tässäkin artikkelissa käytetään paikoitellen vertailumateriaalina. Kävin irtolöytöjä koskevan arkistomateriaalin läpi Museoviraston arkistossa jo vuonna 2010, itse löydöt puolestaan vuonna 2015 (Sortavala) ja 2016 (Jaakkima).³

Kivikauden tutkimuksen historiaa Jaakkimassa

Jaakkimassa tehty arkeologinen tutkimus on pääasiassa keskittynyt linnavuoriin (esim. Spiridonov 1987), muuten alueelta tunnetaan rautakaudeltakin lähinnä hajalöytöjä (Uino 1997: 228–230; 270–271). Kivikautisista irtolöydöistä huolimatta kivikautisia kohteita ei koskaan kaivettu Jaakkimassa sotaa edeltävänä aikana. Vuosina 1980 ja 1982 petroskoilaiset arkeologit kaivoivat G. A. Pankruševin johdolla mesoliittisilla kohteilla, jotka saivat nimet Reuskula I–II. Kohteiden kerrotaan sijaitsevan 700 metriä länteen Reuskulan kylästä. Vuoden 1980 tutkimusretken yhteydessä mainitaan myös löydetyn kivikautinen asuinpaikka Lumivaaran Harvian kylästä. (Pankrušev 1983).

Ensimmäinen Jaakkimasta mainittu kivikautinen irtolöytö on G. W. Söderholmin vuonna 1874 purosta Jaakkiman ja Uukunien rajalta löytämä kourutaltta. Esineiden keräily alkaa Jaakkimassa siis vähän myöhemmin kuin esimerkiksi Sortavalassa, josta ensimmäiset esineet on kerätty jo vuonna 1855 (Holmberg 1863: 10). Viipurilaisen Osakunnan muinais- ja kansatieteelliset keräysretket aloitettiin vuonna 1876 (Uino 1997: 23), mutta Jaakkimasta esineitä on kerätty vasta vuonna 1891 (Schvindt & Sirelius 1922: 84). Vuodelta 1879 luetteloon on merkitty 16 Theodor Schvindtin toimittamaa kivesinettä, jotka hän on kerännyt ollessaan kokoamassa aineistoa alueen kansantarinoita käsittelevään kirjaansa (Schvindt 1883). Samaan keräysretkeen liittyen Schvindt on vielä 1883 toimittanut kokoelmiin viisi kivesinettä ilman löytötietoja. Vuonna 1882 A. R. Rosengren kiersi Kurkijoen kihlakuntaa Suomen Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaattina ja keräsi samassa yhteydessä kaksi kivesinettä Jaakkimasta.

1890–1910-luvuilla kivikautisten esineiden toimittajina esiintyy tuttuja nimiä, jotka ovat keränneet paljon materiaalia luovutetun Karjalan alueelta. Esineiden kerääminen alkoi tässä vaiheessa siirtyä organisoitujen keräysretkien sijaan aktiivisten paikallisten ihmisten vastuulle, jotka hankkivat esineitä useiden pitäjien alueelta. Tällainen oli esimerkiksi kurkijokelainen kirjakauppias Johan Kauppi, joka keräsi esineitä Jaakkimastakin. Kansatieteilijä U. T. Sireliuksella oli kesäasunto Jaakkimassa ja hän kierteli alueen arkeologisilla kohteilla (Uino 1997: 33) sekä keräsi lähes 60 kivesinettä Jaakkiman alueelta. Hänen toimittamiaan esineitä on myös naapuripitäjien kuten Sortavalan alueelta. Myös Eero Väkiparta, Heikki Mustonen ja T. Tanner olivat aktiivisia keräilijöitä Jaakkiman ja Sortavalan alueilla. Väkiparta oli toki laajemminkin tunnettu keräilijä Karjalassa (ks. Nordqvist 2005: Appendix VII). Tuttu nimi on myös vuonna 1910 reikäkirveen lahjoittanut kirkkoherra Adolf Neovius, joka tunnetaan runonlaulaja Larin Parasken tekemisestä tunnetuksi (mm. Timonen 1997). Neovius oli ostanut kyseisen

esineen "rakennusmestari Sjöströmin tyttäreltä" jo 20 vuotta aiemmin, tyttäret puolestaan olivat kertoneet löytäneensä sen 40–50 vuotta sitten.

1880-luvulle asti kaikki alueelta kerätyt tai löydetty esineet toimitettiin Helsinkiin, missä ne liitettiin yleensä joko yliopiston tai vuonna 1870 perustetun Suomen Muinaismuistoyhdistyksen kokoelmiin. Karjalan alueen vanhin museo, Sortavalan kaupungin historiallis-kansatieteellinen museo, perustettiin vuonna 1883 ja sinne ryhdyttiin keräämään kokoelmia lähialueilta. Museon ensisijaisena tarkoituksena oli Kalevalan synty-ympäristönä pidetyn Raja-Karjalan kulttuurin ja muinaisuuden dokumentointi. (Kuujo et al. 1970: 238–239; Takala 2010: 48.) Kivikautisia esineitä kerättiin mm. ilmoittamalla sanomalehdessä ja kuuluttamalla kirkossa, että esineitä lunastetaan museoon (Killinen 1890: 95). Myöhemmin museon arkeologisten kokoelmien yhtenä vetonaulana mainitaankin "arvokas kiviasekokoelma" (Kuujo et al. 1970: 239).

Sortavalan museon perustamisesta huolimatta esineitä lähetettiin edelleen myös Helsinkiin, jossa oli perustettu vuonna 1884 aiempien toimijoiden rinnalle Muinaistieteellinen toimikunta. Helsingin yliopiston, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen ja Muinaistieteellisen toimikunnan kokoelmat yhdistettyinä muodostivat Valtion historiallisen museon kokoelmat vuonna 1893. Kansallismuseoksi museota alettiin laajemmin kutsua vasta nykyisen museorakennuksen avauduttua 1916. (Talvio 2016.)

Kansallismuseon kokoelmiin ei kuitenkaan vuosina 1919–1932 tullut Jaakkimasta yhtään kivikautista esinettä ja 1930-luvun aikanakin vain muutamia. Elokuussa 1937 mainitaan Jouko Voionmaan suorittaneen virkamatkan Jaakkimaan ja siinä yhteydessä tarkastaneen Miinalan kylässä Matti Uimosen maalla paikan, josta oli vuosia aiemmin löytynyt reikäkivi. Voionmaa ei kuitenkaan todennut paikalla mitään kivikauteen viittaavaa.

Vuonna 1938 Kansallismuseon kokoelmiin on vielä tullut kolme äskettäin löytynyttä kiviesinettä Jaakkimasta. Samana

vuonna perustettiin Jaakkiman kotiseutu- ja museoyhdistys, jonka toiminta kuitenkin sodan takia jäi lyhytaikaiseksi. Suunniteltua kotiseutumuseota varten oli kerätty esinekokoelma, mutta sekä esineet ja niihin liittyvät mahdolliset luettelot tuhoutuivat tai katosivat sodan aikana (Takala 2010: 185). Kyseisessä esinekokoelmassa tuskin on ollut kivikautisia esineitä, koska muuten nuo vuonna 1938 löytyneet esineet olisi ennemmin otettu tulevan paikallismuseon kokoelmaan.

Sodan jälkeen Jaakkimasta on saatu vielä yksi irtolöytö. Vuonna 1950 puutarhuri N. Oksanen lahjoitti Kansallismuseon kokoelmiin "reikäseen puolikkaan", jonka hän kertoi löytäneensä Jaakkiman kirkonkylän hautausmaalta. Luettelon tiedot eivät kerro, miksi Oksanen toimitti löydön museoon vasta sodan jälkeen ja missä vaiheessa hän oli alun perin löytänyt sen. Tiedoissa mainitaan kuitenkin, että samasta paikasta olisi löytynyt muitakin kiviesineitä. Niitä Oksanen ilmeisesti ei lahjoittanut kokoelmiin ja myöskään tuota reikäseen puolikasta ei löytynyt enää vuonna 2016.

Sodan jälkeen Sortavalan museosta evakuoitua muut kokoelmat siirrettiin Pohjois-Karjalan museoon Joensuuhun, ja esihistorian kokoelma Helsinkiin. (Takala 2010: 58–65.) Kansallismuseon kokoelmiin liitetyt esihistorian esineet luetteloiitiin vasta vuonna 1984 päänumerolle 22245.

Irtolöytöjen esinetyypit ja löytöpaikat

Jaakkiman pitäjän historiassa luetellaan kylän tarkkuudella tiedossa olevat irtolöydöt (Salminen 1967: 5). Määräksi ilmoitetaan 224, joka on pienempi, kuin löytöjen tämänhetkinen määrä. Tämä johtunee siitä, että pitäjänhistorian ensimmäinen painos on julkaistu vuonna 1923, jonka jälkeen löytöjä on vielä tullut kokoelmiin. Huomiota kiinnittääkin enemmän se, että pitäjänhistoriassa useampien löytöjen löytöpaikat ovat tiedossa kylän tarkkuudella, toisin kuin nykyään. Tämä kertoo siitä, että esineistä on hävinnyt matkan varrelle monenlaista kontekstitie-

toa, todennäköisesti varsinkin evakuoinnin aikana.

Kaikki Jaakkiman irtolöydöt ovat kivesineitä, eikä edes mainintoja keramiikasta tai muusta esiinny. Sortavalan irtolöydöissä puolestaan on ainakin yksi saviastianpala ja useiden kohdalla on mainittu, että niiden yhteydestä olisi löytynyt keramiikkaa tai joissain tapauksissa luita, joita ei otettu talteen. Sortavalan irtolöydöissä on myös muutamia iskoksia, joita Jaakkimasta ei ole ollenkaan. Jaakkimassa ei kuitenkaan ilmeisesti ikinä suoritettu edes pienimuotoisia kivikautisen kohteen kaivauksia ja muussa yhteydessä iskoksia tuskin olisi otettukaan talteen. Verrattuna kuitenkin Karjalankannakselta tunnettuun irtolöytömateriaaliin (esim. Nordqvist 2005: 39) Sortavalankin keramiikan tai iskosten määrä on todella pieni.

Vuonna 2016 Museovirastolla olevista Jaakkiman irtolöydöistä puuttui 15 esinettä (lisäksi muutama oli näyttelyssä tai lainassa toisessa museossa). Kahta esinettä lukuun ottamatta kaikki puuttuvat esineet olivat Sortavalan museosta evakuoituja. Nämäkin esineet huomioitiin taulukoissa luettelotietojen perusteella. Vanhatkin esineluettelot vastaavat yleensä aika hyvin todellisuutta. Irtolöydöt edustavat helposti tunnistettavia esineryhmiä (tasataltat, kourutaltat, kirveet), joiden määritelmät ovat aika yksiselitteisiä. Usein esineiden kohdalla on vielä sanalliset kuvaukset, joiden pohjalta voi päätellä lisää esinetyypistä. Tämänkaltaiset irtolöydöt tosin eivät yleensä edusta mitään oman esinetyypinsä huippuyksilöitä. Monet ovat katkelmia tai teelmiä ja monista on joko murtunut irti paloja tai ne ovat "tärvellyneet" uusiokäytössä taikaesineinä. Joissain tapauksissa voi myös käydä ilmi, että luettelossa esimerkiksi "kiviesineen palaseksi" mainittu esine onkin todellisuudessa vain mielenkiintoisen näköinen luonnonkivi.

Taulukko 1. Irtolöytöjen esinetyypit karkeasti jaoteltuna

Esinetyyppi	Lukumäärä
Tasataltta	105
Kourutaltta	32
Kaksoistaltta	6
Kynsitaltta	3
Kaitataltta	3
Poikkikirves	24
Oikokirves	8
Muut kirveet ja taltat	20
Korvakenuija	1
Reikäkirves	2
Reikäkivi	4
Nuolenkärki/ keihäänkärki	3
Siimanpaino	2
Muut kivesineet	12
Kiviesineen katkelma	16
Teelmä	4
Yhteensä	245

Jaakkiman (kuten Sortavalankin) irtolöytöaineistossa yleisin esinetyyppi oli tasataltta, joista monet ovat viherliuskeesta valmistettua itäkarjalaista tyyppiä. Sortavalan verrattuna Jaakkiman aineistossa on jostain syystä paljon enemmän "epämääräisiä" esineitä: lohkeilleita, murtuneita, huonolaatuisia, huonokuntoisia, katkelmia ja keskeneräisiä. Varsinkin taltat ja kirveet olivat usein pelkästään teräkatkelmia. Myös Jaakkimasta löytyneet kourutaltat, jotka oli talletettu Sortavalan museon kokoelmiin, olivat huonolaatuisempia kuin Kansallismuseon kokoelmiin talletetut.

Talttojen ja kirveiden lisäksi muista esineistä voi mainita Sorolasta löytyneen nuolenkärjen ja Kesvalahden kylästä löytyneen nuolenkärjen katkelman. Lisäksi aineistossa oli yksi isompi kärkikatkelma, joka oli luetteloitu keihäänkärkenä. Osa muuksi kiviesineeksi luokitelluista oli varsin epämääräisiä kiviä, joissa ehkä näkyi joitain työstönjälkiä tai hiot-

tuja pintoja. Muutamien tällaisten kohdalla jo alkuperäisissä luettelotiedoissa mainitaan "kiviaikaisuuden olevan epävarmaa".

Ehkä hienoin yksittäinen esine on korvakenuija eli ristinuija (KM 7443:1, kuva 1), jonka Matti Laurinpoika Poutanen löysi vuonna 1915 Kalksalon kylästä kyntäessään peltoa. Sen kerrotaan löytyneen Saikkosenlammen koillispuolelta ennen suona olleesta pellostä, n. 40 cm syvyydestä savipohjasta jonkin verran uponneena. Nuija ajoittuu kiviakauden loppuvaiheeseen, koska siinä on nähtävissä metalliesineen valinsaumoja jäljittelevät kohokuviot. Muuten Jaakkiman irtolöydöistä suurin osa edustaa lähes koko kiviakauden ajan käytössä olleita esineityyppejä, painottuen neoliittisiin esineisiin.

1800-luvun puolella kerättyjen irtolöytöjen löytötiedot ovat poikkeuksetta erittäin puutteelliset. Useimmissa mainitaan kylä, jonka alueelta ne ovat löytyneet, joissain talon tai maanomistajan nimi. Tosin on otet-

tava huomioon, että kun esineitä on säilytetty taloissa sukupolvien ajan ja otettu mukaan muutettaessa, ei alkuperäinen löytöpaikka välttämättä ole kyseisessä kylässä ollenkaan. Melko monien esineiden kohdalla keräystilanteesta kerrotaan esimerkiksi "paikallisen pojan tuoneen" esineen ja joidenkin kohdalla ilmoitetaan esineen vain "löytyneen ennen muinoin". 1900-luvun alkuvuosikymmeninä irtolöytöjä on saatu enemmän suoraan löytämisen jälkeen, jolloin niiden kohdalla saattaa olla tarkatkin tiedot löytöpaikasta. Suurin osa 1900-luvun löydöistäkin on silti tullut kokoelmiin keräilijöiden kautta ja niiden joukossa on edelleen vuosia sitten löytyneitä esineitä.

Kuvaan 2 on merkitty kartalle kylät, joista on viisi irtolöytöä tai enemmän. Eniten löytöjä on Miklistä, josta löytöjä on yli kaksinkertainen määrä verrattuna muihin kyliin. Miklin kylä Laatokan rannalla oli kivilautisten esineiden keräilyajankohtana

Kuva 1. Kalksalon kylästä vuonna 1915 löytynyt korvakenuija (KM 7443: 1). Suomen kansallismuseon arkeologiset kokoelmat. (Kuva: L. Kunnas-Pusa)

tiheään asuttu. Alue on saarien, niemien, kapeiden lahtien ja järviketjujen muodostamaa sokkeloa, mikä taas viittaa kivikautisen asutuksen kannalta suotuisaan ympäristöön. Miklin naapurikylät Miinala ja Rukola ovat myös hyvin edustettuina löytöpaikoissa. Myös Kumola, Kesvalahti ja Sorola sijaitsevat samanlaisessa ympäristössä.

Toiseksi eniten irtolöytöjä on saatu Reuskulasta, joka sijaitsee Sortavalan rajalla ja kuuluu periaatteessa samaan alueeseen kuin kivikautisista löydöistä rikkaat Otsoisten ja Kuokkaniemen alueet Sortavalan puolella. Kuten aiemmin mainittiin, Reuskulasta tunnetaan kaksi 1980-luvulla venäläisten tutkimuksissa löytynyttä kivikautista (mesoliittista) asuinpaikkaa. Reuskulasta on myös muutamia irtolöytöjä, joiden löytöpaikka on kuvailtu niin tarkasti, että ne pystyy lähestulkoon paikantamaan kartalle. Esimerkiksi tasataltta (KM 4635: 6) oli löytynyt *"Juhana Natrin maalta, metsätien varresta, joka lähtee Kustaa Ranisen torpan kohdalta pohjoista kohti, n. 20 sylon päässä maantiestä, hiekkaisesta maaperästä"*. Natrin maalta kerrottiin löytyneen muitakin kiviesineitä.

Metsämikli ja Oinaanvaara ovat kyliä, jotka ovat sijainneet kauempana rannikosta, mutta joista silti on useita irtolöytöjä. Se kertoo mahdollisesti vain siitä, että ne ovat olleet 1800–1900-lukujen vaihteessa asutuimpia paikkoja sisämaassa. Yleensä alueet, joilta irtolöytöjä on saatu eniten, ovat alueita, joissa on ollut paljon maanviljelyä sopivilla korkeuksilla, mikä on kasvattanut ihmisten todennäköisyyttä törmätä kivikautisiin esineisiin. Jaakkiman alueella rantaviiva on sijainnut suurimman osan kivikautta korkeudella 20–22 m mpy, lukuun ottamatta varhaisinta vaihetta, jolloin vedenkorkeus oli noin 30 m mpy (Ailio 1915; Saarnisto & Siiriäinen 1970; Saarnisto 2003: 56–58, 64). Juuri samalla korkeudella näkyy myös ennen sotaa piirrettyissä topografisissa kartoissa paljon taloja ja peltöjä.

Taulukko 2. Esineiden löytöpaikat kylien tarkkuudella

Kylä	Esineiden lukumäärä
Mikli	49
Reuskula	21
Kumola	20
Miinala	13
Kesvalahti	10
Metsämikli	10
Sorola	10
Oinaanvaara	8
Rukola	7
Harvia	7
Iijärvi	7
Kalksalo	5
Lahdenpohja	4
Tervajärvi	4
Oppala	4
Ihala	4
Huhtervu	4
Paikjärvi	3
Meriä	3
Pajasyrjä	3
Kurenranta	2
Iivaara	1
Kostamojärvi	1
Piukkala	1
Jaakkiman kk-kylä	1
Kaitele	1
Vaara	1
Ei löytötietoja	41
Yhteensä	245

Kuva 2. Kylien, joista viisi tai enemmän irtolöytöjä, sijainti kartalla. 1. Mikli, 2. Reuskula, 3. Kumola, 4. Miinala, 5. Kesvalahti, 6. Metsämikli, 7. Sorola, 8. Oinaanvaara, 9. Rukola, 10. Harvia, 11. Iijärvi, 12. Kalksalu. Mk. 1: 400 000. (Pohjakartta: Yleiskartta E5, 1940-1942, © Maanmittauslaitos ja Topografikunta).

Kuriositeettina voi mainita sen, että Oinaanvaaran kylä oli aikoinaan erityisen tunnettu taikauskoisuudesta ja "harhaopisuudesta", mikä kiehtoo mieltä ottaen huomioon kivesineiden keräilyn ja säilyttämisen taikaesineetarkoituksissa. Oinaanvaaralaiset⁴ olivat käräjillä useaan otteeseen 1670–80-luvuilla vastaamassa syytöksiin "epäjumalanpalveluksesta" (Salminen 1967: 28–29; Kuujo et al. 1958: 404).

Iijärven kylä on sijainnut sisämaassa ja korkealla. Topografisessa kartassa Iso-Iijärven vedenkorkeus on merkitty 86 m mpy ja alueella on useita 110 m mpy korkeita mäkiä. Iijärven irtolöydöissä onkin mesoliittiselle ajalle tyypillisiä esineitä, kuten Ilomantsin tyyppin kirves ja käyräselkäinen kourutaltta.

Johtopäätöksenä Jaakkiman irtolöytö-materiaalista voidaan todeta, että se on monin tavoin hyvin samanlaista kuin 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa luovutetun Karjalan alueelta kerätyt irtolöydöt yleensäkin (ks. esim. Uno 1999; Nordqvist 2005; Kunnas 2011). Myös löytötietoihin liittyvät ongelmat ovat samoja, joihin aiemmissakin tutkimuksissa on törmätty.

Taikuutta ja pentagrammeja

Jaakkiman irtolöytöluetteloissa ei esiintynyt ollenkaan nimellä "taikakivet" luetteloituja esineitä, joita Sortavalan irtolöydöissä oli 13 kappaletta. Sortavalan museon luettelossa saatettiin kertoa tällaisen esineen olevan

esimerkiksi "hiotun kiviesineen katkelma, taikakaluna käytetty", joidenkin kohdalla ei mainittu mitään lisätietoja. Valitettavasti kaikki "taikakivet" puuttuivat Sortavalan irtolöytöjen joukosta vuonna 2015, ja olivat puuttuneet jo esineiden luetteloinnin yhteydessä vuonna 1984, joten niitä ei voitu tutkia tarkemmin.

Vaikka esineitä ei ollut luetteloitu taikakivien nimellä, ainakin 16:sta esineestä löytyi niihin kaiverrettuja kuvioita, kuten pentagrammeja⁵ (Taulukko 3, Kuva 3). Luettelossa ilmoitettiin näiden esineiden laji kivikautisena esineenä, jonka lisäksi joskus mainittiin sitä "käytetyn taikakaluna". Oli kuitenkin useita esineitä, joiden taikamerkkejä ei mainittu luettelotiedoissa. Sortavalan museon luettelon tekijä tai vuonna 1984 evakuoituja esineitä diarioinut henkilö ei ole maininnut taikaesineenä käytön merkkejä ollenkaan, paitsi KM 2245: 181 kohdalla on merkintä "taikakaluna käytetty".

Taulukossa 3 listattujen esineiden lisäksi Sortavalan museon kokoelmissa oli useita Jaakkimasta löytyneitä esineitä, joissa ei voinut erottaa selkeitä kuvioita, mutta joiden pintaa oli naarmutettu esimerkiksi ns. tukkimiehen kirjanpidon kaltaisilla viivoilla. Yhden esineen (KM 2245: 243) pinta oli lähes kokonaan peitetty kaiverretulla viivoituksella, mutta itse esine näytti lähes luonnonkiveltä lukuun ottamatta paria hiottua pintaa. Jotkut muutkin naarmutetut esineet olivat lähes ilman työstöjälkiä. Luettelon esineiden kuvailuissa ei mainita mitään näistä merkeistä, vaan tuonkalaiset esineet on luetteloitu yleensä nimellä "määräämätön kiviesineen palanen".

Mitä Jaakkiman ja Sortavalan asukkaat siis oikein tekivät löytämillään kivikautisilla esineillä, ja miksi? Varsinkin hiotut kiviesineet, joissa on selvä terä, kiinnostävät maallikonkin huomion, jos sellaisen sattuu löytämään vahingossa, toisin kuin muu kivikautinen materiaali tai jäljet asuinpaikasta. Tosin oppineetkaan henkilöt eivät olisi kivikauteen törmätessään ymmärtäneet löytämänsä, ennen kuin kivikauden olemassaolo ihmisen menneisyyden varhaisimpana vaiheena ylipäättään tiedostettiin. Tämä ta-

pahtui lopullisesti vasta 1800-luvulla, vaikka kivikautisten esineiden todellisesta alkuperästä olikin esitetty arvailuja pitkään, ja jo 1600–1700-luvuilla ajatus niistä ihmisen valmistamina esineinä oli jo melko tunnettu oppineissa piireissä (esim. Johanson 2009: 134–137; Trigger 2006: 92–93; 119–121).

H. J. Holmbergin Keisarillisen Aleksanterin Yliopiston kokoelmia esittelevässä teoksessa (1863: 10) kerrotaan, että ensimmäinen Holmbergin näkemä maininta suomalaisista kivikautisista esineistä on Sortavalan lähistöllä sijaitsevaa marmorilouhosta koskevassa pastori Samuel Alopaeuksen kuvauksessa vuodelta 1787. Alopaeus kirjoitti, että niin kutsuttuja ukonvaajoja (saks. *Donnerkeile*) löytyy usein maasta ja niissä saattaa olla kaiverrettuja tai veitsellä raaputettuja merkkejä. Alopaeus ei vaikuttanut ymmärtäneen esineiden alkuperää muinaisina työkaluina, vaan tuntuu arvostavan niitä pelkästään luonnon kuriositeetteina (ks. myös Muurimäki 1982: 61), tai ehkä siksi, että niiden käyttö taikakaluina teki niistä kansatieteellisiä esineitä.

Uskomus ukonvaajoihin tai -talttoihin⁶ eli salamaniskun yhteydessä maahan ilmestyviin kiviin, joilla on maagisia ominaisuuksia, tunnetaan jo vähintäänkin antiikin ajalta (Blinkenberg 1911: 13–27; Carelli 1997: 398–399; Muhonen 2006: 4; Johanson 2009: 132; Trigger 2006: 85) ja Suomessakin näiden uskomusten liittäminen kivikautisiin esineisiin on saattanut alkaa jo rautakaudella (Muhonen 2006: 6–8; Asplund 2006; Johanson 2009: 150–153).

Yleismaailmallisessa perinteessä kaikki ukonvaajat eivät kuitenkaan välttämättä olleet juuri kivikautisia esineitä⁷, vaan ne saattoivat olla myös erikoisen muotoisia tai näköisiä luonnonkiviä tai fossiileja. Uskomus on ollut laajalle levinnyt sekä yksityiskohdiltaan samanlainen Euroopassa, Aasiassa ja Afrikassa ja se tunnetaan myös Amerikan mantereelta, jonne se on todennäköisesti kuitenkin siirtynyt eurooppalaisten mukana. (Blinkenberg 1911: 2–3, 6; Muhonen 2006: 5–6; Johanson 2009: 129–130.)

Christian Blinkenbergin mukaan (1911) ukonvaajan uskotaan putoavan taivaalta

Taulukko 3. Taikaesineenä käytetyt esineet Jaakkiman irtolöydöissä.

KM-numero	Diar.vuosi	Esine-tyyppi	Löytöpaikka ja -olosuhteet	Luettelon tiedot	Havainnot 2016
2011:24	1879	Kouru-taltoa	Harvi, Theodor Schvindtin kokoamat muinaiskalut	Alapuolella piirustuksia	Viivakuvioita, ainakin 2 pentagrammia
2011:30	1879	Tasatalta	Miinala, Theodor Schvindtin kokoamat muinaiskalut	Leveäharjanteinen, terän lasku suora, vähän särjetty, hamara pyörästetty ja hiottu	Pentagrammi lähellä terää
2819:10	1891	Taltoa	Mikli, Viipurilaisen Osakunnan kansatieteellinen retkikunta	Vähän kaaputettu	Pentagrammi
2829:4	1892	Taltoa	Oinaanvaara, kerääjä Eero Väkiparta myynyt	Varteen piirretty pentagrammi	
3389:5	1897	Tasatalta	Metsämikli, kerännyt T. Tanner, lahjoittanut Pekka Kauppinen	Tummanruskeaa kiveä, teränsuu pyöreä	Pentagrammi molemmin puolin lähellä terää, toisella puolella ehkä useampiakin
3389:10	1897	Kiviesineen katkelma	Mikli, kerännyt T. Tanner, lahjoittanut Britta Ahokas	Varsikatkelma ruskeanharmaata kiveä	Pentagrammi keskellä
3389:18	1897	Tasatalta	Miinala, Anni Karmen pelto. Kerännyt T. Tanner.	Molempiin lappeisiin piirretty viiskanta.	Esineestä myös lohokottu paloja.
3478:4	1897	Tasatalta	Tervajärvi, Matti Waltosvainajan alapelto. Juho Härkösen lähetys.	Teräkatkelma, terän laskun puolelle piirretty viiskanta.	
4759:5	1906	Poikkikirves	Miinala, Mikko Laurilan kokoamat, U. T. Sireliuksen kautta	Harmahtavaa kiveä, kirves suippenee niskalle päin.	Pentagrammi

Tärvellyt ja kaaputetut – Kivikautiset irtolöydöt Jaakkiman pitäjältä

22245:180	1984	Kirves	Reus- kula	Poikkiteräinen, tuuramainen, kaut- taaltaan hiottu.	Terässä on pentagram- min tyyppinen kaiverrus, mutta sitä on vaikea erot- taa, koska se on vedetty yli kaivertamalla päälle.
22245:181	1984	Kaksois- taltta	Ei tietoa	Kapeahko, tasareu- nainen, taikakaluna käytetty.	Terään on kaiverrettu kolme pentagrammia.
22245:199	1984	Tasataltta	Kalk- salo	Leveä, paksuniskai- nen, teränlaskupuoli kupera, toinen tasainen.	Esineeseen on kaiver- rettu pentagrammeja ja kolmiomaisia kuvioita.
22245:219	1984	Tasataltta	Kesva- lahti	Kapeahko, tasareu- nainen, paksukan- tainen.	Kaiverrettu pentagrammi ja terästä lohkottu irti paloja.
22245:224	1984	Tasataltta	Mikli	Varrelle suippeneva, niska terävä, reunat hiukan tasoitetut.	Terästä lohkottu paloja ja yritetty/aloitettu kaiver- taa pentagrammi.
22245:227	1984	Kouru- taltta	Reus- kula	Varsipää poik- kikirvesmäinen, lattea, tasareunainen, poikkileikkaus suo- rakaide.	Esineessä on kaiverret- tuna ainakin 8 pentag- rammia.
22245:235	1984	Rei'itetty kiviesi- neen katkelma	Ei tietoa	Ehkä hioin, ei terää, toinen pää murtunut. Poikkileikkaus nelis- kulmainen. Toinen pää pyörästetty ja siihen tehty reikä. Hiottu.	Siirretty ilmeisesti jossain vaiheessa rautakauden esineisiin. Keskelle esinettä kaiverrettu pen- tagrammi.

salamaniskun yhteydessä, jolloin se toisi-
naan uppoaa maahan ja on löydettävissä
vasta useiden vuosien kuluttua. Talossa
ukonvaaja suojelee salamaniskuilta ja tulipa-
loilta sekä noituudelta ja muilta epätoivotuil-
ta yliluonnollisilta ilmiöiltä ja lisäksi sitä voi-
daan käyttää parantavaan taikuuteen. Joskus
ukonvaajaa säilytetään hyllyllä tai laatikossa,
mutta se voidaan myös sijoittaa lattian alle
tai kattorakenteisiin (ks. myös Hukantaival
2016: 181–184).

Kivikautisiin esineisiin liittyvä kan-
sanusko Suomessa ja lähialueilla oli hyvin
samanlaista, kuin Blinkenbergin kuvaile-
ma. "Pistosten" ja hammassäryn uskottiin

paranevan, kun esineillä paineltiin ja han-
gattiin kipeää kohtaa. Parannustarkoituksia
varten kiviesineiden pintaa saatettiin myös
raaputtaa ja sillä tavalla irrotettua kivipölyä
sekoittaa ruokaan tai juomaan lääkkeeksi
sairaalle ihmiselle tai eläimelle. Palasia loh-
kottiin myös siksi, että niin taikakalusta riitti
useammalle. Ukonvaajoja tai niistä irrotet-
tuja paloja käytettiin lisäksi lemmentaioissa.
(esim. Pääkkönen 1898: 141; Pelkonen 1902:
6.) Soanlahdella ne kuuluivat kosiomatkalle
lähtevän puhemiehen varustukseen, yhdessä
muiden "veden, maan, tulen ja ilman voi-
maa" sisältävien taikakalujen kanssa (Killi-
nen 1890: 107). Ukonvaajasta murennut

Kuva 3. Kaksi irtolöytöä, joihin on kaiverrettu pentagrammeja: KM 22245: 181 (vas.), jossa näkyy kolme viisikantaa ja KM 3389: 18, josta on myös lohkottu irti paloja. Suomen Kansallismuseon arkeologiset kokoelmat. (Kuva: L. Kunnas-Pusa)

palaset olivat jopa tärkeä osa kaivonkatsomisessa käytettyä taikalientä (Snellman 1887: 20).

Mitä taikakaluihin tulee, olivat ukon-vaajat ehdottomasti vahvimmaasta päästä: Rantasalmen kihlakunnassa kerrottiin, että jos kaksi "poppamiestä" sattuvat kohtaamaan ja toisella on taskussaan "kalamamultaa", eli taikuudessa myös käytettyä hautausmaan multaa, ja toisella "ukonkynsi", niin jälkimmäisen omistaja on ehdottomasti vahvempi taikuudessa (Pelkonen 1902: 5–6).

Toisinaan esineiden alkuperäisistä löytöolosuhteista kerrottiin mielikuvituksellisia tarinoita, esimerkiksi kiven ilmestyneen tyhjältä "puhtaaksi lakaistulle nurmea kasvavalle pihamaalle" ukkosen yhteydessä (Pelkonen 1902: 6) tai sellaisia löytyvän salaman pirstomista puista (Tirronen 1885: 3). Uskomusta ukkosen ja kiviesineiden yhteyteen saattoi kasvattaa se, että joissain tapauksissa ukon-vaajaa mentiin tarkoituksellisesti etsimään kaivamalla oletetun salamaniskun paikalle, ja joskus silloin myös löytyi kiviesine tai muu

ukonvaajaksi sopiva kivi (Blinkenberg 1911: 30; Johanson 2009: 143).

Kaivaustutkimuksissa kivikautisia esineitä löydetään toisinaan historiallisen ajan konteksteista, josta ehkä parhaiten julkaistuna esimerkkinä Peter Carellin (1997) artikkeli Lundin kaupungista Ruotsissa löytyneistä kivikautisista esineistä. Keskiaikaisen Lundin alueelta on löydetty yhteensä 83 kiviesinettä. Suurimman osan löytötiedot ovat puutteellisia, mutta kaivauksilta vuosina 1990–1993 löydettiin neljä kivikautista esinettä kiistatomaasti keskiaikaisista konteksteista (ibid. 393–395). Suomessa ei tiettävästi ole törmätty kivikautisiin esineisiin näin selvästi väärässä kontekstissa kaupunkikaivauksilla, mutta joitain esimerkkejä on maaseutukohteista (esim. Koivisto et al. 2012: 33, 80; Hukantaival 2016: Appx 3: 118–119, 172).

Kivikautisiin esineisiin liittyvät uskomukset ukonvaajoista ja niiden maagisista ominaisuuksista elivät edelleen vahvoina kansan keskuudessa 1800-luvulla, kun kivikautisia esineitä alettiin kerätä museoihin, ja vielä 1900-luvun alussakin, kun muinaismuistoihin liittyvä kansanvalistustyö oli jo jonkin aikaa ollut meneillään. Holmberg (1863: 10) kertoo, miten ihmiset olivat vastahakoisia luopumaan omistamistaan maagisina pitämistään kiviesineistä. Useissa lähteissä toistuu myös tarina siitä, miten jossain on kerrottu olevan tallessa kivikautisia esineitä, mutta kysyttäessä ne eivät olekaan löytyneet (mm. Maukonen 1879: 134–135; Killinen 1890: 94; Pelkonen 1902: 5). Ne, jotka suostuivat luopumaan arvokkaista taikaesineistään, pyrkivät tietysti kiskomaan niistä mahdollisimman kalliin hinnan (Pääkkönen 1898: 142).

Ukonvaajoihin liittyvien uskomusten katsotaan aikalaislähteissä usein olevan osa Karjalassa rehottavaa taikauskoa, jonka ajateltiin johtuvan heikosta kansansivistyksestä, alueen yleisestä takapajuisuudesta ja osittain ortodoksisuuden ja luterilaisuuden rajapinnasta (mm. Juvelius 1889: 24; Killinen 1890: 70). Muita ilmentymiä tästä taikauskoisuudesta olivat mm. uhrikiviin sekä uhri- eli lyytityspuihin liittyvät tavat (mm. Killinen 1890: 70). Erilaiset kansanuskomukset ovat ehkä

olleet erityisen hyvin säilyneitä ja pitkäkestoisia Karjalassa, mutta myös muualla Suomessa esineitä keränneet joutuivat tekemisiin uskomuksen kanssa (esim. Aspelin 1877: 104; Killinen 1877: 84; 1878: 66, 78). Mikkelin kihlakunnasta muinaisesineitä koonnut Julius Paasonen (1889: 101) peräti ihmettelee, kun siellä ei ollutkaan tapana säilyttää kiviesineitä "taikatemppuja" varten. Ehkä paikalliset ihmiset yrittivät huijata Paasosta esittämällä tietämätöntä noista esineistä, kuten joskus tapahtui (esim. Maukonen 1879: 134).

Kiviesineiden keräämisen kukoistusaikana 1800-luvun loppupuoliskolla ukonvaajoihin liittyvää kansanperinnettä ehdittiin vielä dokumentoida, mutta se oli kuitenkin katoamassa nopeasti. Joissain kihlakunnankertomuksissa kirjoitetaan jo siitä, miten nuoret eivät enää usko vanhoihin uskomuksiin, ja paikoin olivat "jo vanhatkin huomanneet vanhan taikauskon tarpeettomuuden" (Tirronen 1885: 21). Kristiina Johanson (2009: 163) katsoo uskomuksen hiipuneen Virossakin yleisestä tietoudesta 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa, mutta pitää silti mahdollisena, että maaseudulla vieläkin olisi säilynyt jotain jälkiä siitä paikallisissa perinteissä. Blinkenberg kirjoittaa tavanneensa perinteen elossa Tanskassa vielä noin kolmekymmentä vuotta sitten (1911: 1) eli 1880-luvulla.

Tutkittaessa kivikautisten esineiden keräilyä 1800–1900-lukujen vaihteessa, tulee toki ottaa huomioon lähdekriittisyys käytettäessä aikalaislähteitä. Esineiden keräilijät, jotka merkitsivät muistiin esineiden käyttöön liittyvää kansanperinnettä, olivat sidoksissa oman aikansa tutkimustraditioon ja käsityksiin kansanuskosta (Hukantaival 2013: 110–111). Kihlakunnankertomuksissa kivikauden esineiden keräämisestä ei lähes koskaan puhuta mainitsematta uskomuksia ukonvaajoista.

Lopuksi: Onko irtolöytöihin perustuva tutkimus siis täyttä ajanhukkaa?

Artikkelin lähtökohtana toimivat Jaakkiman kivikautiset irtolöydöt, joiden kautta

oli alun perin tarkoitus hahmottaa asutusta ja ihmisten liikkumista alueella kivikaudella. Painopiste kuitenkin siirtyi esineiden keräilyyn 1800–1900-lukujen vaihteessa, koska siihen liittyi ilmiöitä, joita oli tarpeen tarkastella tarkemmin. Muinaisesineitä keräämään lähetetyt retkikunnat saivat kaikkein eniten kerättyä juuri kivikautisia kiviesineitä, mikä ei pelkästään johtunut siitä, että ne säilyvät maassa parhaiten. Ukonvaajaperinteestä johtuen ne ovat tulleet suuremmalla todennäköisyydellä otetuiksi talteen kaikesta maankäytön ja rakentamisen yhteydessä sattumalta löytyneestä arkeologisesta materiaalista. Esimerkiksi löytyneiden pronssi- ja hopeaesineiden luulisi olevan sellaisia, jotka halutaan ottaa talteen, mutta todellisuudessa ne päätyivät yleensä myydyiksi tai uudelleen sulatetuiksi (esim. Uino 1997: 30). Kiviesineetkin saattoivat toki joutua kohtaamaan erilaista "tärvelemistä", kuten edellä on kerrottu.

Uskomusten vaikutus kivikauden irtolöytömateriaalin karttumiseen on tosin monimutkainen juttu: Materiaalia on, mutta löytötiedot ovat yleensä niin puutteelliset, että irtolöytöjen hyödyntäminen kivikauden asutuksen paikantamisessa on vaikeaa. Useissa aikalaislähteissä irtolöytöinä saatujen esineiden todistusvoimaa kivikautisesta asutuksesta epäilläänkin. Antero Pelkonen (1902: 7) kirjoittaa, että kivikautisesta asutuksesta Rantasalmen kihlakunnassa ei voi tehdä varmoja päätelmiä kiviesineiden perusteella, *"varsinkin kun muistaa, että näitä 'ukonnuolia' ja '-kynsiä' on myöhempinä aikoina käytetty aivan yleensä taikakaluina, joten ne ovat voineet, taikauskoisen kansan kuljettamina, siirtyä aivan toisista maan-ääristä semmoisiin paikkoihin, joissa niitä muutoin tuskin löytyisi ollenkaan [...] tahdon vaan huomauttaa, että jonkunlaista varovaisuutta olisi niihin nojattaessa käytettävä"*. Ailio taas jättää merkitsemättä kivikauden löytöjen kartalle *"sellaiset löydöt [...], joita on kauemman aikaa, usein polvesta polveen säilytetty ja jotka niin ollen, varsinkin niiden käytön vuoksi taikaesineinä, ovat helposti voineet kulkeutua seudusta toiseen."* (Ailio & Hackman 1910: 3).

Vaikka irtolöydöt olisivatkin tulleet mu-seokokoelmiin heti löytämisen jälkeen ja niiden löytöolosuhteetkin olisivat hyvin selvillä, jäävät jäljelle silti irtolöytömateriaaliin liittyvät yleiset ongelmat (ks. mm. Nordqvist 2005: 117–119, 122; Kunnas 2011: 83). Kaikesta huolimatta voi kuitenkin pitää todennäköisenä, että alueilta, joilla kivikautisten irtolöytöjen suuri määrä ja sopivat korkeuskäyrät kohtaavat, kannattaa etsiä kivikautista asutusta. Sortavalan Otsoisten kylä on esimerkki alueesta, joka on lupaava vesistömallinnuksen ja irtolöytömateriaalin perusteella, ja josta myös tunnetaan kivikautisia asuinpaikkoja (Kunnas 2012: 33–34). Vaikka tämä yhteys irtolöytöjen, tunnettujen kohteiden ja kivikauden rantaviivan välillä olisikin olemassa, on ainakin tässä käsitellyn kaltainen irtolöytömateriaali silti sattumalta löytynyt ja heijastaa löytöajankohdan asutusta ja maankäyttöä vähintään yhtä paljon kuin kivikautista asutusta,

Laatokan Karjalan alueella irtolöydöt ovat usein ainoa tunnettu kivikautinen esinemateriaali, koska kivikautisia asuinpaikkoja on siellä kaivettu niin vähän. Irtolöytöjen tutkiminen ja kivikautisen asutuksen etsiminen niiden, vaikkakin summittaisten, löytöpaikkojen perusteella ei missään nimessä ole täyttä ajanhukkaa, mutta materiaalin löytymiseen ja keräilyyn liittyvät taustatekijät on hyvä tiedostaa.

Bibliografia

Arkistomateriaali

Museovirasto, Helsinki:

Arkeologiset esine kokoelmat, esinediaari, kivikautisten irtolöytöjen luettelot.

Painamattomat lähteet

Nordqvist, K. 2005. *Picked up on the Fields. A Study on the History, Contents and Representativity of Stone Age Finds from Kaukola and Räisälä Parishes*. Pro gradu. Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.

Pankrušev, G. A. [Панкрушев Г. А.] 1983. *Отчет о полевых археологических работах Онежско-Ладужского отряда Карельской археологической экспедиции в 1982 году*. Tutkimusraportti. Venäjän Tiedakatemia, Karjalan Tiedekeskus, Kielen, kirjallisuuden ja historian instituutti, Petroskoi.

Talvio, T. 2016. VS: Muutama museohistoriallinen kysymys. Sähköpostiviesti 6.10.2016.

Elektroninen aineisto

Koivisto, A. & Väisänen, R. & Heinonen, T. & Terävä, E. & Hankosaari, R. 2012. *Vantaan Mårtensbyn Lillaksen arkeologiset tutkimukset vuonna 2011*. Tutkimusraportti. Vantaan kaupungin museo. http://www.vantaa.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/vantaa/embeds/vantaawwwstructure/108440_Vantaa_Martensby_Lillas_2011_-_Raportti.pdf. (Luettu 14.10.2016)

Kunnas, L. 2011. *Tracing Stone Age on the Northwestern Shore of Lake Ladoga – Stray finds, the sites of Otsoinen Ylätalo and Meijeri I-III and the possibilities of Stone Age archaeology in the former parish of Sortavala*. Pro gradu. Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine. Saatavilla E-Thesiksessä: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/29516>.

Timonen, S. 1997. *Larin Paraske 1833–1904*. Biografiakeskus. SKS. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3581/>. (Luettu 14.10.2016)

Tutkimuskirjallisuus

Ailio, J. & Hackman, A. 1910. Esihistorialliset löydöt. *Suomen Kartasto 1910*. - Karttalehdet N:o 49,50 ja 51.

Ailio, J. 1915. Die geographische Entwicklung des Ladogasees in postglazialer Zeit und ihre Beziehung zur steinzeitlichen Besiedlung. *Bulletin de la commission géologique de Finlande*. N:o 45.

Aspelin, J. R. 1877. Loimijoen kihlakunnan pakanuudenaikaisia löytöjä. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* II: 101–129.

Asplund, H. 2006. Puikko puhki pilven? V. Immonen & M. Haimila (toim.) *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle*: 19–27. Turun yliopisto, arkeologia, Turku.

Biedermann, H. 1993. *Suuri symbolikirja*. Suom. Pentti Lempiäinen. WSOY, Juva.

Blinkenberg, C. 1911. *The Thunderweapon in Religion and Folklore. A Study in Comparative Archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge.

Carelli, P. 1997. Thunder and Lightning, Magical Miracles. On the Popular Myth of Thunderbolts and the Presence of Stone Age Artefacts in Medieval Deposits. H. Anderson, P. Carelli & L. Ersgård (toim.) *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 19: 393–417. Riksanantikvarieämbetet, Stockholm.

Haltsonen, S. 1937. Suomalaisista taikamerkeistä. Kansatieteellinen tutkielma. *Kansatieteellinen Arkisto* II: 1–109. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

Holmberg, H. J. 1863. Förteckning och Afbildningar af Finska Fornlemningar: I. Stenåldern. II. Bronsåldern. *Bidrag till Finlands Naturkännedom, Etnografi och Statistik* 9.

Hukantaival, S. 2013. Finding Folk Religion: An Archaeology of "Strange" Behaviour. *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, vol. 55. <https://www.folklore.ee/folklore/vol55/hukantaival.pdf>. (Luettu 12.10.2016)

Hukantaival, S. 2016. "For a Witch Cannot Cross Such a Threshold!" Building Con-

- cealment Traditions in Finland c. 1200–1950. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XXIII. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.
- Huurre, M. 2003. Viipurin läänin kivikausi. *Karjalan synty. Viipurin läänin historia 1*: 151–244. Lappeenranta.
- Johanson, K. 2009. The Changing Meaning of "Thunderbolts". *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, vol. 42. <https://www.folklore.ee/folklore/vol42/johanson.pdf>. (Luettu 10.10.2016)
- Juvelius, J. W. 1889. Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* X: 1–89.
- Killinen, K. 1877. Kiinteitä muinaisjäännöksiä Loimijoen kihlakunnassa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* II: 1–100.
- Killinen, K. 1878. Kiinteitä muinaisjäännöksiä Maskun kihlakunnassa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* III: 47–108.
- Killinen, K. 1890. Muinaisjäännöksiä ja -muistoja Sortavalan kihlakunnasta. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XI: 45–117.
- Kunnas, L. 2012. Meijereitä ja taikakiviä – Kivikautta etsimässä Sortavalassa Laatokan pohjoisrannalla. *Muinaistutkija* 4/2012: 24–39.
- Kuujo, E. & Tiainen, J. & Karttunen, E. 1970. *Sortavalan kaupungin historia*. Sortavalaisen Seura r.y., Jyväskylä.
- Maukonen, J. 1879. Muinaisjäännöksiä Liperin kihlakunnassa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* IV: 117–176.
- Muhonen, T. 2006. Kolme ajallista näkökulmaa ukonvaajoihin. Kivikauden kiviesineet myöhempien aikojen kuriositeetteina. *Kuriositeettikabi.net* 3/2006. <http://kuriositeettikabi.net/numero3/Ukonvaajat.pdf>. (Luettu 10.10.2016)
- Muurimäki, E. 1982. Historical and methodological remarks concerning "thunderbolts" and their true nature. *Studia minora. Professori emerito Carolo Fredrico Meinander die Caroli MCMLXXXII gratia dedicaverunt discipuli. Helsingin yliopiston arkeologian laitos, Moniste n:o* 29: 61–65.
- Pelkonen, A. 1902. Entis-ajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XXII.
- Paasonen, J. 1889. Muinaisjäännöksiä ja -muistoja Mikkelin kihlakunnasta. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* X: 91–177.
- Pääkkönen, L. V. 1898. Kesämatkoja Venäjän Karjalassa sekä hajanaisia kuvauksia Karjalan kansan nykyisyydestä ja entisyydestä. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XVIII.
- Saarnisto, M. 2003: Karjalan geologia. Karjalan luonnonmaiseman synty. *Karjalan synty. Viipurin läänin historia 1*: 21–80. Lappeenranta.
- Saarnisto, M. & Siiriäinen, A. 1970: Laatokan transgressoraja. *Suomen Museo* 1970.
- Salminen, V. 1967. *Jaakkiman pitäjän historia I*. Toinen painos. Hämeenlinna.
- Schvindt, T. 1883. *Kansantaruja Laatokan luoteis-rannikolta kesällä 1879*. Helsinki.
- Schvindt, T. & Sirelius, U. T. 1922. Studentavdelningarnas etnografiska museum 1876–1893. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XXXIII.
- Snellman, A. H. 1887. Oulun kihlakunnan muinaistieteellisiä ja historiallisia lehtiä. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* IX.
- Spiridonov 1987: Спиридонов, А. М. 1987. Городища-убежища древней Корелы. *КСИА* 190.
- Takala, H. 2010. *Karjalan museot ja niiden tulo- ja jatkosodassa. Historiallisia Tutkimuksia* 252. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tirronen, R. 1885. Muinaisjäännöksiä Ilomantsin kihlakunnassa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* VII: 1–77.
- Trigger, B. G. 2006. *A History of Archaeological Thought*. 2nd Edition. New York.
- Uino, P. 1997. Ancient Karelia. Archaeological studies. – Muinais-Karjala. Arkeologisia tutkimuksia. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 104.
- Uino, P. 1999. On the Stone Age of the former Heinjoki Parish, Karelian Isthmus, Russia. *Dig it all. Papers dedicated to Ari Siiriäinen*: 241–248. Helsinki.

FM Liisa Kunnas-Pusa on kivikauden tutkimushistorian kysymyksistä kiinnostunut arkeologi.
liisakkunnas@gmail.com

Loppuviitteet

- Entiset Jaakkiman ja Lumivaaran pitäjät kuuluvat Lahdenpohjan piiriin (ven. *Лahденпохский район*), jonka keskukseksi on Lahdenpohjan kaupunki (ven. *Лahденпохья*).
- Viipurin museon esineet sisältyvät artikkelissa käsiteltyyn 245 esineeseen ja ne on huomioitu esinetyyppejä ja löytöpaikkoja esittelevissä taulukoissa, mutta niiden nykyistä olinpaikkaa ei ole yritetty paikantaa tässä tutkimuksessa eikä niitä ole käyty läpi.
- Kirjoittaja haluaa kiittää Museoviraston Kirjasto, arkisto ja arkeologiset kokoelmat -yksikön intendenttiä FM Leena Ruonavaaraa hänen ystävällisestä avustaan.
- Erityisesti Lääperin tilan väki oli sekaantunut monenlaiseen eriskummalliseen toimintaan 1600-luvulla. Oinaanvaaran irtolöydöistä yli puolet on saatu nimenomaan Lääperin tilalta.
- Ilmeisesti pentagrammien piirtämisen katsottiin vahvistavan kiviesineen maagisia voimia (Hurre 2003: 168; Muhonen 2006: 8). Pentagrammia eli viisikantaa on pidetty eurooppalaisissa uskomuksissa sekä suojelevana merkinä että taikomisen välineenä maagisissa rituaaleissa. Vaikka se tunnetaan kristilliseen kuvakieleen kuuluvana symbolina, sillä on kristinuskoa vanhemmat juuret suojelevana merkinä. (Haltsonen 1937: 74–75; Biedermann 1993: 273–274.) Suomalaisessa kansanperinteessä viisikanta on selvästi yleisin kaikista taikamerkkeinä käytetyistä symboleista ja sitä on käytetty monenlaisissa tarkoituksissa (Haltsonen 1937).
- Matti Huurteen (2003: 168) listauksessa ukonvaaja-nimitystä sanotaan käytetyn Kannaksella, kun taas Laatokan pohjoispuolella ja Itä-Karjalassa olisi puhuttu ukontaltoista tai Pyhän Iljan taltoista. Pyhä Ilja eli Elia omaksui kristillistymisen myötä slaavilaisessa perinteessä monia aikaisemmin ukkoseen ja tuleen liitetuille jumaluuksille kuuluneita piirteitä. Killinen (1890) käyttää Sortavalan kihlakunnan esineistä nimitystä ukontaltta. Ukonvaaja-nimeä on kuitenkin käytetty tässä artikkelissa, koska se on ehkä vakiintunein ilmaus näille esineille.
- Uskomukset maasta löytyvien arkeologisten esineiden yliluonnollisesta alkuperästä eivät rajoittuneet vain kiviesineisiin, vaan Triggerin (2006: 85) mukaan esimerkiksi itäeurooppalaisessa kansanuskossa löydettyjen esihistoriallisten saviastioiden kuviteltiin syntyneen kasvamalla maasta kuin sienten.